

سازمان به مثابه «موجود زنده» از منظر قرآن

روح‌الله حمیدی^۱ | محمد عالم احمدزاده^۲

چکیده

استعاره‌ها برای تسهیل در امر فهم پدیده‌ها، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان بوده است. در مباحث مدیریتی نیز در زمینه فهم سازمان، استعاره‌های مختلفی از سوی صاحب‌نظران عرصه مدیریت ارائه شده که با توجه به واقعیت‌های عینی موجود در این خصوص، استعاره «موجود زنده» فهم ابعاد مختلف سازمان را بیشتر از سایر استعاره‌ها تسهیل کرده است. از سویی، با توجه به لزوم بومی‌سازی (اسلامی‌سازی) علوم انسانی از جمله مدیریت و استفاده از روش معمول استنتاج قرآن برای فهم مسائل علوم مختلف، فهم شاهبیت علم مدیریت «سازمان» از منظر اسلام صرفاً با عرضه بر قرآن میسر بوده و البته ضروری و مهم می‌نماید. تحقیق حاضر با هدف جستجوی استعاره «سازمان به مثابه موجود زنده» در آیات قرآن با استفاده از روش تحقیق کیفی و تکنیک داده‌بنیاد صورت گرفته است. شیوه جمع‌آوری داده‌ها در آن اسنادی و تحلیل داده‌ها به صورت اجتهادی و تحلیلی بوده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که هرچند از نظر قرآن نیز سازمان به مثابه موجود زنده است، ولی تسلیم محض محیط نیست، بلکه نسبت به محیط فعال بوده و ویژگی‌هایی چون مسئولیت نسبت به محیط، هوشیاری، خودتنظیمی، حساسیت در قبال اطراف، چرخه حیات و دارای تعامل مثبت و فعال با محیط است.

کلیدواژه‌ها: استعاره، موجود زنده، امت، امر جامع، سازمان

۱. دانش‌پژوه دکتری قرآن و علوم طبیعی (گرایش مدیریت)، مجتمع آموزش عالی قرآن و حدیث، جامعه المصطفی، قم، ایران

ایمیل: ruh.hamidi69@gmail.com

۲. دکتری فقه تربیتی، دانشکده علوم اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه (نماینده افغانستان)، کابل، افغانستان

ایمیل: mahmadzadeh84@yahoo.com

مقدمه

با توجه به غفلت گسترده فلسفه غرب نسبت به مباحث وجودشناسی، بیشتر استعاره‌های ارائه شده در غرب ناظر به ماهیت سازمان بوده و به تبیین چیستی و چگونگی اداره سازمان می‌پردازد. به همین دلیل به غیر از استعاره‌های سازمان به‌مثابه جریان سیال و سازمان به‌مثابه کولاژ که دلالت‌هایی نیز در حوزه تبیین وجود سازمان دارند، تمامی استعاره‌های ارائه شده در غرب ناظر به حوزه بررسی ماهیت سازمان است. (جوانعلی آذر، ۱۳۹۱: ۱۸۵) در این بین رویکرد استعاره‌ای از مؤثرترین رویکردها برای درک و شناخت سازمان، توسط اندیشمندان مدیریت بنیان‌گذاری شده است، استعاره مورگان در قالب سازمان به‌مثابه مغز، ماشین، فرهنگ ابزار سلطه، زندان روح، جریان متغیر و سیستم‌های سیاسی تا استعاره‌های هیچ تحت عناوینی چون سازمان به‌مثابه جاز، پرده نقاشی و موجود زنده و استعاره‌های رابینز در قالب پدیده‌های عقلایی، سیستم باز، واحد پردازشگر اطلاعات همه بیانگر استفاده وسیع از ابزار استعاره در درک سازمان بوده است. (الوانی و رحمتی، ۱۳۸۶: ۱۱۸) دیدگاه اقتضا ناشی از تئوری سیستم‌ها یا نظریه نظام‌گرایانه و سیستم باز است که بیان‌کننده دیدگاه طراحی موقعیتی یا اقتضا است و در سال‌های ۱۹۷۰ میلادی ظهور یافت (حقیقی و همکاران، ۱۳۹۲: ۱۳۳) که البته به نحوی سنگ‌بنای استعاره سازمان به‌مثابه موجود زنده و سایر استعاره‌های از این دست گردید.

به‌هر حال برای تبیین شیوه تسهیل شناخت سازمان از طریق بهره‌گیری از شناخت استعاره می‌توان گفت در این روش استعاره همانند چراغی که یکی از زوایای پنهان اتاقی را روشن می‌کند به روشن‌تر شدن مفهوم پدیده مورد مطالعه کمک می‌کند. (جوانعلی آذر، ۱۳۹۱: ۱۵۵) در دین اسلام و آیات قرآن در خصوص سازمان مباحث درخور توجه مطرح شده که صریح‌ترین معادل برای سازمان در آیات قرآن امت و امر جامع است. بررسی استعاره‌های سازمانی از منظر قرآن به این دلیل حائز اهمیت و فوریت است که می‌توان با انجام تحقیقاتی از این دست، به نقد استعاره‌هایی برآمده از پارادایم دانشی پوزیتیویستی غربی پرداخته و زمینه را برای ایجاد پارادایم دینی-



اجتهادی فراهم کرده و گامی در راستای تولید علوم انسانی - اسلامی برداشت. لذا تحقیق حاضر با روش داده بنیاد انجام خواهد شد و در پی یافتن ویژگی های سازمان در قرآن کریم و بررسی استعاره سازمان به مثابه موجود زنده در آیات قرآنی است.

تحقیق حاضر از سنخ تحقیقات بنیادی - کاربردی بوده که با استفاده از روش تحقیق کیفی و تکنیک داده بنیاد و رویکرد ظاهر شونده انجام یافته است. در این تحقیق جمع آوری داده به روش اسنادی و سیره استنتاج شهید صدر و تحلیل یافته ها با روش تحلیلی - اجتهادی و ارائه تئوری بوده است. همچنین این تحقیق از نگاه موضوعی محدود به آیات قرآنی با کلیدواژه های «امت» و «امر جامع» است.

مشکلات ناشی از اتخاذ رویکردی مکانیکی به سازمان باعث شد که بسیاری از نظریه پردازان سازمانی متمایل به استفاده از علوم طبیعی و زیستی شوند. استعاره ارگانیسم یا سازمان به مثابه موجود زنده، زیست شناسی را منبع تفکر درباره سازمان قرار داده و مطابق با دیدگاه کلاسیک یا اقتضایی به بررسی و تحلیل سازمان برای درک بهتر آن است. در این استعاره سازمان ابزاری صرف برای تحقق هدف نبوده، بلکه هدف سازمان بقای خود به مثابه یک موجود زنده در تعامل با محیط برای نیل به اثربخشی است. نظریه ارگانیسم سازمان را به عنوان سیستم باز تلقی می کند. از حیث نظری نیز نظریه های اقتضایی، سلسله مراتب نیازهای مازلو و نظریه اکولوژی جمعیت سازمان ذیل این استعاره مطرح می شوند. (جوانعلی آذر، ۱۳۹۱: ۱۶۲)

شاید بتوان اولین جرقه های استعاره «سازمان به مثابه موجود زنده» را در تحقیقات سازمان و محیط بارنز^۱ و استاکر^۲ جستجو کرد. نتیجه تحقیقات آن ها تقسیم ساختارهای سازمانی به دو ساختار مکانیکی و ارگانیکی بوده که اولی در شرایط محیطی پایدار و دومی در شرایط محیطی نامتعادل و متغیر مناسب می نمود. (امیرکبیری، ۱۳۷۷: ۱۶۵) با این وجود در حوزه دانشی و با ساختار منسجم و منظم، گارت مورگان،^۳

1. Barnes

2. Stalker

3. Gareth Morgan

گیسون بارل^۱ و ماری هیچ^۲ پیشگامان استفاده از استعاره به خصوص ارگانیسم بودن سازمان، در شناخت ابعاد مختلف سازمان بوده‌اند. (الوانی و رحمتی، ۱۳۸۶: ۱۱۷) به بیان دیگر اندیشمندان مدیریت، امرسون^۳ و کسون^۴ اولین کسانی بودند که نگرش سازمان به مثابه موجود زنده را تشریح کردند و سازمان را با بدن انسان مقایسه کردند. این عقیده در بین سال‌های ۱۹۲۰ تا ۱۹۳۰ طرفداران زیادی داشته است. پس از آن روانشناسان سازمانی مانند داگلاس مک گرگور^۵ بر رابطه بین شخصیت و سازمان تأکید کردند و هنری مینتز برگ^۶ این نظریه را که سازمان‌ها از قسمت‌هایی متعددی تشکیل شده‌اند که در محیط وجود دارند و تداوم زندگی و بقای سازمان‌ها به محیطی که در آن وجود دارند بستگی دارد، ارائه داد. (مورگن، ۱۳۸۹: ۳۶۷)

۱. مفهوم استعاره

استعاره به معنای به عاریت گرفتن و به امانت گرفتن است. (میرزایی، ۱۳۷۷: ۶۶) مقصود از استعاره، دسته خاصی از فراگردهای زبانی است که در آن جنبه‌ها و ابعادی از یک شیء به شیء دیگر منتقل می‌شود و شیء دوم طوری توصیف می‌شود که گویی شیء اول است. (پور عزت و هاشمیان، ۱۳۸۶: ۱۵۰) استفاده از انواع مختلف استعاره‌ها برای درک و شناخت بهتر پدیده‌ها امری معمول بین اندیشمندان و محققین است که در آن، دو پدیده (یکی شناخته شده و دیگری شناخته نشده) با هم مقایسه شده و پدیده نامفهوم به عنوان پدیده مفهوم و شناخته شده در نظر گرفته شده و مورد بررسی قرار می‌گیرد. چنانکه در استعاره سازمانی، سازمان به مثابه پدیده‌های مختلف مثل ماشین، موجود زنده و پرده نقاشی در نظر گرفته شده و تحلیل می‌شود.

۲. ویژگی‌های سازمان به مثابه موجود زنده

در نظر اندیشمندان مدیریت، در سازمان ارگانیکی مبتنی بر نظریه ارگانیسم،^۷ ساز و

1. Gibson Barrel

2. Mary Hatch

3. Harrington Emerson

4. Herbert Casson

5. Douglas Macgregor

6. Henry Mintzberg

7. Organic Organization



کار، جو سازمانی، محیط کلان سیاسی، اجتماعی و انتظارات مشترک اعضای یک سازمان^۱ مورد بحث و بررسی هستند. (خادمی گراشی و همکاران، ۱۳۸۸: ۲۹۰ - ۹۱) در استعاره ارگانیکی بودن سازمان، سازمان به مثابه موجودات زنده در نظر گرفته شده و با توجه به ویژگی های موجودات ارگانیسم مورد تحلیل و بررسی قرار می گیرد. به بیان یکی از اندیشمندان، سازمان به مثابه موجودات زنده یعنی اینکه: همانند موجودات زنده، رشد و پیری سازمان ها را ابتدا با ارتباط بین قابلیت انعطاف و کنترل پذیری نشان می دهند (ادیزس، ۱۳۸۱: ۳). در این استعاره به چرخه حیات سازمان ها بسان موجودات زنده توجه قابل ملاحظه ای می شود. مقصود از چرخه زندگی این است که یک سازمان روزی به وجود می آید، رشد می کند و سرانجام از بین می رود. (دفت، ۱۳۸۷: ۱۹۵) برخلاف نظریه مکانیکی بودن سازمان که عمدتاً ناظر به مسائلی مثل اهداف، ساختار، کارایی و مهندسی از پیش طراحی شده است، نظریه ارگانیسمی سازمان به اموری مثل حیات سازمان، ارتباط سازمان با محیط، چرخه حیات سازمان و اثربخشی آن متمرکز است. (مشبکی، ۱۳۸۳: ۷۲)

هرچند استعاره سازمان به مثابه موجود زنده مرگ را برای سازمان محتمل می داند، ولی از سویی به طور ضمنی تلاش می کند تا راه هایی برای فرار سازمان از مرگ را جستجو کند؛ زیرا هر موجود زنده ای به طور طبیعی تمایل به زندگی دارد. (پورعزت و همکاران، ۱۳۹۳: ۴۲۴) نظریه ارگانیسمی سازمان دارای مؤلفه ها و خرد نظریه های دیگری نیز بوده است که متقابلاً با یکدیگر هم افزایی داشته و یکی دیگری را تقویت می کنند، مثل نظریه سازمان به مثابه سیستم باز، فرایند انطباق سازمان با محیط، چرخه حیات سازمانی گونه های مختلف سازمان، تعادل حیاتی یا خودتعادلی، آنتروپی منفی و بوم شناسی سازمانی که همه به نحوی ضمن اینکه بیانگر شاخص ها و ویژگی های ارگانیسم بودن سازمان ها هستند، برای فهمشان نیاز به استعاره ارگانیسمی سازمان دارند. (مورگان، ۱۳۹۳: ۷۰، ۸۰ و ۱۰۸).

با این وجود نباید از نظر دور داشت که استعاره سازمان به مثابه موجود زنده دارای

1. Organizational Climate

نقاط ضعف و قوت فراوانی است که توجه به نوآوری و ابداع در سازمان، درک متقابل محیط و سازمان، توجه به بوم سازمانی و امکان ساختاردهی و اقتضایی سازمان از مهم‌ترین مزایای این استعاره است، ولی این استعاره سازمان را بیش از حد به موجود زنده تشبیه کرده است. در حالی که مثلاً اعضای گوناگون موجود زنده مثل قلب، ریه‌ها و کلیه‌های موجود زنده در صورت سلامت موجود، هیچ‌گاه با هم تعارض و تضاد نداشته، بلکه با هم کار می‌کنند. در حالی که تعارض میان واحدهای گوناگون سازمان، به رغم هماهنگی‌های گسترده انجام شده امری کاملاً طبیعی می‌نماید. (جوانعلی آذر، ۱۳۹۱: ۱۶۳)

۳. تحلیل یافته‌ها

بعد از بررسی محتوای قرآن با بهره‌گیری از نرم‌افزار جامع‌التفاسیر نور و پیمایش تعداد آیاتی حاوی کلیدواژه‌های «امت» و «امر جامع»، در مجموع ۴۷ آیه از سوره‌های مختلف قرآن احصا شد که به دلیل دوری از تطویل مقال صرفاً به ذکر ترجمه آن‌ها اکتفا شده و در فرایند کدگذاری باز، مفاهیمی ناظر به ویژگی‌های سازمان از آن‌ها استنباط می‌گردند.

شماره	مشخصات آیه	ترجمه آیه	مفهوم
۱	بقره: ۱۳۴	آنان گروهی (امتی) بودند که درگذشتند، هر کار نیک و بد کردند برای خود کردند و شما هم هر چه کنید برای خویش خواهید کرد و شما مسئول کار آن‌ها نخواهید بود.	چرخه حیات سازمان+ مسئولیت سازمانی
۲	بقره: ۱۴۱	آن گروه (امت) پیشین همه در گذشتند، هر چه کردند برای خود کردند و شما نیز هر چه کنید به سود خویش کنید و شما مسئول کار آنان نخواهید بود.	چرخه حیات سازمان+ مسئولیت سازمان
۳	آل عمران: ۱۰۴	و باید برخی (امتی) از شما مسلمانان، خلق را به سمت خیر و صلاح دعوت کنند و امر به نیکوکاری و نهی از بدکاری کنند و این‌ها (که واسطه هدایت خلق هستند) رستگار خواهند بود.	اصلاح‌گری سازمان+ حساس به محیط



خودتنظیمی سازمان‌ها	همهٔ اهل کتاب یکسان نیستند، طایفه‌ای (امتی) از آنها معتدل و به راه راست‌اند، در دل شب به تلاوت آیات خدا و نماز و طاعت حق مشغولند.	آل عمران: ۱۱۳	۴
تأثیرگذاری سازمان بر محیط	و اگر آن‌ها به دستور تورات و انجیل خودشان و قرآنی که از سوی پروردگارشان به‌سوی آن‌ها نازل شده قیام می‌کردند البته به هرگونه نعمت از بالا و پایین برخوردار می‌شدند. (لیکن) برخی (امتی) از آنان مردمی میانه‌رو و معتدل و بسیاری از آن‌ها بسی زشت‌کار و بد عملند.	مائده: ۶۶	۵
مسئولیت سازمان + تأثیرپذیری از محیط	خداوند گوید: شما هم با آن گروه (امت) از جن و انس که پیش از شما بودند به دوزخ داخل شوید. در آن وقت هر قومی (امتی) که به دوزخ شوند قوم دیگر (از هم‌کیشان خود) را لعن کنند تا آنگاه که همه در آتش دوزخ فراهم شوند زمرهٔ آخرین دربارهٔ فرقه اول (یا مرنوسین دربارهٔ رئیس‌ان) گویند که خدایا، اینان ما را گمراه کردند، پس عذابشان را از آتش افزون و مضاعف گردان. همه را عذاب مضاعف است ولیکن شما آگاه نیستید.	اعراف: ۳۸	۶
تأثیرگذاری بر محیط	و جماعتی (امتی) از قوم موسی هستند که به دین حق هدایت کنند و به آن دین حکم و دادگری نمایند.	اعراف: ۱۵۹	۷
تأثیرپذیری از محیط	و چون (پند و موعظهٔ ناصحین در آن‌ها اثری نکرد) جمعی (امتی) از آن گروه گفتند: چرا قومی را که از جانب خدا به هلاک و یا به عذاب سخت محکومند باز موعظه می‌کنید؟ ناصحان گفتند: پند ما معذرت (اتمام حجت) است از جانب پروردگارتان و دیگر آنکه شاید (اثر کند و) تقوا پیشه کنند.	اعراف: ۱۶۴	۸
تأثیرگذاری بر محیط	و از خلقی که آفریده‌ایم، فرقه‌ای (امتی) به‌حق هدایت می‌کنند و به‌حق حکم و دادگری می‌کنند.	اعراف: ۱۸۱	۹
آنتروپی	و (در مثل) مانند زنی که رشتهٔ خود را پس از تابیدن محکم و اتابید نباشید که عهد و قسم‌های استوار و محکم خود را برای فریب یکدیگر و فسادکاری به کار برید برای آنکه قومی (امتی) بر قوم دیگر تفوق دارند، زیرا خدا شما را به این عهد و قسم‌ها می‌آزماید و در روز قیامت همه (تقلب‌ها و) اختلافات شما را بر شما آشکار خواهد ساخت.	نحل: ۹۲	۱۰

۱۱	آل عمران: ۱۱۰	شما (مسلمانان حقیقی) نیکوترین امتی هستید که پدیدار گشته‌اید (برای اصلاح بشر که مردم را) به نیکوکاری امر می‌کنید و از بدکاری بازمی‌دارید ایمان به خدا دارید و اگر اهل کتاب همه ایمان می‌آورند بر آنان چیزی بهتر از آن نبود، لیکن برخی از آنان با ایمان و بیشترشان فاسق و بدکارند.	تولد سازمان + تأثیرگذاری بر محیط
۱۲	نساء: ۴۱	پس چگونه است (حال آنان) آنگاه که از هر طایفه‌ای (امتی) گواهی آریم و تو را بر این امت به گواهی خواهیم؟	شاهد و مشهود بودن سازمان
۱۳	انعام: ۱۰۸	و (شما مؤمنان) به آنچه مشرکان غیر از خدا می‌خوانند دشنام ندهید تا مبدا آن‌ها از روی ظلم و جهالت خدا را دشنام دهند این چنین ما عمل هر قومی (امتی) را در نظرشان زینت داده‌ایم، سپس بازگشت آن‌ها به سوی پروردگارشان است و خدا آنان را به کردارشان آگاه می‌گرداند.	تعامل مثبت با محیط
۱۴	اعراف: ۳۴	و هر قومی (امتی) را دوره‌ای و اجل معینی است که چون اجلشان فرارسد لحظه‌ای پس و پیش نخواهد شد.	چرخه حیات سازمان
۱۵	یونس: ۴۷	و برای هر امتی رسولی است که هرگاه رسول آن‌ها آمد (و) حجت بر آنان تمام شد) میان آن‌ها حکم به عدل شود و بر هیچ کس ستم نخواهد شد.	تأثیر رهبر بر سازمان
۱۶	یونس: ۴۹	پاسخ ده که من مالک نفع و ضرر خود نیستم (تا چه رسد به دیگران) مگر هرچه خدا خواهد؛ برای هر امتی اجل معینی است که چون فرارسد ساعتی پس و پیش نخواهد شد.	چرخه حیات سازمان
۱۷	هود: ۸	و اگر ما عذاب را از آن منکران معاد تا وقت معین (امت) = وقت معین و هنگام مرگ) به تعویق اندازیم آنها گویند: چه موجب تأخیر عذاب شده؟ آگه باشند که چون هنگام عذاب برسد هرگز از آنان بازگردانده نشود و آنچه بدان تمسخر می‌کردند سخت آنان را فراگیرد.	امت به مفهوم زمان معین
۱۸	یوسف: ۴۵	و آن (رفیق زندانی یوسف) که نجات یافته بود و بعد از چندین سال (امت = چندین سال) به یاد یوسف افتاد گفت: من شما را به تعبیر این خواب آگاه می‌سازم، مرا (نزد یوسف زندانی) فرستید.	امت به مفهوم زمان



چرخه حیات سازمان	ما تو را میان خلقی (امتی) به رسالت فرستادیم که پیش از این هم (پیغمبران و) امت های دیگر به جایشان بوده و درگذشتند (امر تازه ای نیست که تو را به رسالت فرستادیم) تا بر آن ها آنچه از ما به وحی بر تو رسد تلاوت کنی درحالی که آن ها به خدای مهربان کافر می شوند؛ بگو: او خدای من است و جز او خدایی نیست؛ من بر او توکل کرده ام و روی امیدم همه به سوی اوست.	رعد: ۳۰	۱۹
چرخه حیات سازمان	هیچ قومی (امتی) از اجل خود (از آنچه در علم حق معین است یک لحظه) پس و پیش نخواهد افتاد.	حجر: ۵	۲۰
تأثیر رهبری بر سازمان+ تأثیرپذیری از محیط	و همانا ما در میان هر امتی پیغمبری فرستادیم که خدای یکتا را پرستید و از بتان و فرعونیان دوری کنید، پس بعضی مردم را خدا هدایت کرد و بعضی دیگر ضلالت و گمراهی بر آنان حتمی شد، اکنون در روی زمین گردش کنید تا بنگرید عاقبت آنان که (انبیا) را تکذیب کردند به کجا رسید (و آنها چگونه هلاک ابدی شدند).	نحل: ۳۶	۲۱
شاهد بودن سازمان	و (به یاد خلق آور) روزی را (در قیامت) ما از هر امتی (رسول و) شاهی برانگیزیم آنگاه به کافران اجازه سخن و اعتذار داده نشود و نه توبه و انابه و عذری از آنان پذیرند.	نحل: ۸۴	۲۲
تأثیرپذیری سازمان از محیط+ شاهد و مشهود بودن سازمان	و روزی که ما در میان هر امتی از (رسولان) خودشان گواهی بر آنان برانگیزیم و تو را (ای محمد) بر این امت گواه آریم (آن روز سخت را یاد کن و امت را متذکر ساز) و ما بر تو این کتاب (قرآن عظیم) را فرستادیم تا حقیقت هر چیز را روشن کند و برای مسلمین هدایت و رحمت و بشارت باشد.	نحل: ۸۹	۲۳
تأثیرپذیری سازمان از محیط	و ما برای هر امتی شریعت و معبدی مقرر فرمودیم تا به ذکر نام خدا پردازند که آن ها را از بهایم (یعنی گاو و گوسفند و شتر) روزی داد پس خدای شما خدایی است یکتا، همه تسلیم (فرمان) او باشید و تو (ای رسول ما) متواضعان و مطیعان را (به سعادت ابدی) بشارت ده.	حج: ۳۴	۲۴
تأثیرپذیری سازمان از محیط	ما برای هر امتی پرستشگاهی مقرر کردیم تا به خدا توجه کنند (و آنجا جهت وحدت و انس و الفت آن امت شوند) پس نباید مردم با تو به منازعت برخیزند و تو (خلق را) به سوی خدا دعوت کن که خود به راهی راست و هدایتی کامل هستی.	حج: ۶۷	۲۵

۲۶	مؤمنون: ۴۳	هیچ قومی (امتی) از اجل خود پس و پیش نخواهند افتاد.	چرخه حیات سازمان
۲۷	نمل: ۸۳	و (ای رسول، امت را به یاد آر) روزی که (به عرصه قیامت) از هر قومی (امتی) یک دسته را که تکذیب آیات ما می‌کنند برمی‌انگیزیم و آن‌ها (برای سؤال) بازداشته خواهند شد.	مسئولیت‌پذیری سازمان
۲۸	قصص: ۷۵	و (آن روز) ما از هر امتی شاهی برگرفته و گوییم اینک برهانی (بر آن دعوی‌های باطل که در دنیا داشتید) اقامه کنید. آنگاه (آن‌ها رسوا شده و) بدانند که حق و حقیقت با خدا (و رسولان او) است و آنچه به دروغ می‌یافتند همه نابود گردد و از دستشان برود.	شاهد بودن سازمان + تأثیرپذیری سازمان از محیط
۲۹	فاطر: ۲۴	ما تو را به حق و راستی به‌سوی خلق فرستادیم تا (خوبان به بهشت ابد) بشارت دهی و (بدان را از قهر حق) بترسانی، و هیچ امتی نبوده جز آنکه در میان‌شان ترساننده‌ای (و رهنمایی) بوده است.	خودتنظیمی سازمان
۳۰	غار: ۵	(اگر امت تو را تکذیب کردند غم مدار که) پیش از اینان قوم نوح و طوایف بعد از نوح نیز (پیغمبران را) تکذیب کردند و هر امتی همت گماشت که پیغمبر خود را دستگیر (و هلاک) گرداند و جدل و گفتار باطل به کار گرفت تا برهان حق را پایمال سازد، من هم آن‌ها را (به کیفر کفر) گرفتم و چگونه عقوبت سخت کردم.	چرخه حیات سازمان + آنتروپی مثبت
۳۱	زخرف: ۲۲	بلکه گفتند: ما پدران خود را به عقاید و آیینی (امتی) یافتیم و البته ما هم که در پی آن‌ها رویم بر هدایت هستیم.	آنتروپی مثبت
۳۱	زخرف: ۲۳	همچنین ما هیچ رسولی پیش از تو در هیچ شهر و دیاری نفرستادیم جز آنکه اهل ثروت و مال آن دیار به رسولان گفتند که ما پدران خود را بر آیین و عقایدی (امتی) یافتیم و از آن‌ها البته پیروی خواهیم کرد.	آنتروپی مثبت
۳۲	جاثیه: ۲۸	و در آن روز هر گروهی (امتی) بنگری که به زانو درآمده و هر فرقه (امتی) به‌سوی کتاب و نامه عمل خود خوانده شود (و ندا شود که) امروز همه به پاداش اعمال خود می‌رسید.	خودتنظیمی
۳۳	بقره: ۱۲۸	پروردگارا، دل ما را تسلیم فرمان خود گردان و فرزندان ما را نیز امتی تسلیم و رضای خود بدار و راه پرستش و طاعت را به ما بنما و بر ما (وظیفه بندگی را) سهل و آسان گیر که تویی توبه‌پذیر و مهربان.	تأثیرپذیری از محیط + آنتروپی + تولد سازمان



شاهد و مشهود بودن + تأثیرپذیری از محیط + آنتروپی	و ما همچنان شما (مسلمین) را به آیین اسلام (امت) هدایت کردیم و به سیرت نیکو بیاراستیم تا گواه مردم باشید و پیغمبر نیز گواه شما باشد (تا شما از وی بیاموزید) و (ای پیغمبر) ما قبله‌ای را که بر آن بودی تغییر ندادیم مگر برای اینکه بیازماییم و جدا سازیم گروهی را که از پیغمبر خدا پیروی می‌کنند از آنان که عقب‌گرد کنند و (به مخالفت او برخیزند) و این تغییر قبله بسی بزرگ نمود جز در نظر هدایت یافتگان خدا و خداوند اجر پایداری شما را در راه ایمان تباه نگرداند که خدا به خلق مشفق و مهربان است.	بقره: ۱۴۳	۳۴
وحدت ذاتی سازمان‌ها + تأثیرپذیری از محیط	مردم یک گروه (امت) بودند، خدا رسولان را فرستاد که (نیکوکاران را) بشارت دهند و (بدان را) بترسانند و با آن‌ها کتاب به‌راستی فرستاد تا در موارد نزاع مردم تنها دین خدا به عدالت حکم‌فرما باشد؛ و در کتاب حق، اختلاف و شبهه نیفتکندند مگر همان گروه که بر آنان کتاب آسمانی آمد، برای تعدی به حقوق یکدیگر، پس خداوند به لطف خود اهل ایمان را از آن ظلمت شبهات و اختلافات به نور حق هدایت فرمود و خدا هر که را خواهد راه راست بنماید.	بقره: ۲۱۳	۳۵
آزمایش اجتماع و سازمان	و ما این (قرآن عظیم) را به حق بر تو فرستادیم که تصدیق به‌درستی و راستی همه کتب که در برابر اوست نموده و بر حقیقت کتب آسمانی پیشین گواهی می‌دهد. پس حکم کن میان آن‌ها به آنچه خدا فرستاد و در اثر پیروی از خواهش‌های ایشان حکم حقی که بر تو آمده و ام‌گذار، ما برای هر قومی از شما شریعت و طریقه‌ای مقرر داشتیم و اگر خدا می‌خواست همه شما را یک امت می‌گردانید ولیکن (این نکرد) تا شما را به احکامی که در کتاب خود به شما فرستاد بیازماید. پس به کارهای نیک سبقت گیرید که بازگشت همه شما به‌سوی خداست و در آنچه اختلاف می‌نمایید شما را به (حقیقت) آن آگاه خواهد ساخت.	مائده: ۴۸	۳۶
وحدت ذاتی سازمان‌ها + آزمایش سازمان‌ها	و مردم (در فطرت توحید) یک طایفه (امت) بیش نبودند پس از آن فرقه فرقه شدند (و به انواع شرک و دین‌های باطل گرویدند) و اگر کلمه‌ای که در ازل از حق سبقت یافته (که برای آزمایش مهلت یابند) نبود البته اختلافاتشان خاتمه یافته و حکم به هلاکت کافران داده می‌شد.	یونس: ۱۹	۳۷
تعارض سازمانی	و اگر خدای تو می‌خواست همه (ملل و مذاهب) خلق را یک امت می‌گردانید ولیکن دائم با هم در اختلاف خواهند بود.	هود: ۱۱۸	۳۸

۳۹	نحل: ۹۳	و اگر خدا می‌خواست همه بشر را یک امت قرار می‌داد ولیکن هر که را بخواهد به گمراهی وامی‌گذارد و هر که را بخواهد هدایت می‌کند و البته آنچه می‌کرده‌اید از همه سؤال خواهیم شد.	تأثیرپذیری از محیط + مسئولیت سازمانی
۴۰	نحل: ۱۲۰	همانا ابراهیم (خلیل) امتی مطیع و فرمان‌بردار و یکتاپرست بود و هرگز به خدای یکتا شرک نیاورد.	تأثیرپذیری از محیط
۴۱	انبیاء: ۹۲	این طریقه شما آیین یگانه (و پاک اسلام) است و من یکتا پروردگار و آفریننده شما هستم، پس تنها مرا پرستش کنید.	تعامل مثبت با محیط + تولد سازمان
۴۲	مؤمنون: ۴۴	سپس پیغمبران خود را پی‌درپی فرستادیم و هر قومی (امتی) که رسول بر آن‌ها آمد آن رسول را تکذیب و انکار کردند، ما هم آن‌ها را از پی یکدیگر همه را هلاک کردیم و داستان‌های هلاک آن قوم را عبرت دیگران ساختیم که قوم بی‌ایمان را (از رحمت خدا) دوری باد.	چرخه حیات سازمان
۴۳	مؤمنون: ۵۲	و این مردم همه یک دین و متفق الکلمه یک امت شمايند و من یگانه خدای شما هستم، پس از من بترسید.	وحدت ذاتی سازمان‌ها
۴۴	قصص: ۲۳	و چون بر سر چاه آبی حوالی مدین رسید آنجا جماعتی (امتی) را دید که (حشم و گوسفندان‌شان را) سیراب می‌کردند و دو زن را یافت که دور از مردان در کناری به جمع‌آوری و منع اختلاط گوسفندان‌شان مشغول بودند. موسی گفت: شما اینجا چه می‌کنید و کار مهمتان چیست؟ آن دو زن پاسخ دادند که ما گوسفندان خود را سیراب نمی‌کنیم تا مردان گوسفندان‌شان را سیراب کرده بازگردند و پدر ما شیخ سالخورده و فرتوت است (و مرد دیگری نداریم، ناچار ما را به شبانی گوسفندان فرستاده است).	تعامل با محیط + آنتروپی + تأثیرگذاری سازمان بر محیط
۴۵	شوری: ۸	و اگر خدا می‌خواست (و در ازل صلاح نظام عالم را می‌دانست) تمام خلائق را (به قهر) یک فرقه (مؤمن = امت) قرار می‌داد ولیکن هر که را بخواهد به رحمت خود داخل کند و ستمکاران را هیچ یار و ناصری نباشد.	آنتروپی مثبت + وحدت ذاتی سازمان‌ها + تعارض سازمانی
۴۶	زخرف: ۳۳	و اگر نه این بود که مردم همه یک نوع و یک امتند ما (از پستی و بی‌قدری دنیا) برای آنان که کافر به خدا می‌شوند سقف خانه‌هایشان را از نقره خام قرار می‌دادیم و (چندین طبقه) نردبان‌های (نصب کرده) که بر سقف بالا روند.	وحدت ذاتی سازمان‌ها



خودتنظیمی سازمان	«مؤمنان حقیقی آن‌هایی هستند که به خدا و رسولش ایمان (و انقیاد کامل) دارند و هرگاه در کاری اجتماعشان (امر جامع) به حضور رسول لازم باشد حاضر آیند و تا اجازه نخواهند هرگز از محضر او بیرون نمی‌روند و (ای رسول ما) آنان که از تو اجازه می‌خواهند اینان به حقیقت اهل ایمان به خدا و رسولند، پس چون از تو اجازت طلبند که بعضی مشاغل و امور خود را انجام دهند از آنان هر که را خواهی اجازه ده و بر آن‌ها از خدا طلب مغفرت و آمرزش کن که خدا بسیار آمرزنده و مهربان است».	نور: ۶۲	۴۷
------------------	---	---------	----

(جدول ۱- کدگذاری اولیه)

بعد از بررسی ۴۷ آیه از قرآن کریم که حاوی کلیدواژه‌های «امت» و «امر جامع» بودند مشخص شد که دو آیه ۸ سوره هود و آیه ۴۵ سوره یوسف، به دلیل اینکه اصطلاح امت در آن‌ها به مفهوم «زمان» است، ربطی به موضوع سازمان نداشته و از فرایند تحقیق حذف شدند. بقیه آیات بیانگر ویژگی‌هایی برای سازمان بودند که از فحوا و مفهوم کلی آن‌ها، کدهای مفهومی استخراج شد. جدول زیر تلفیق آدرس آیاتِ ناظر به هر مفهوم را نشان می‌دهد.

شماره	آیات	مفاهیم اولیه
۱	بقره: ۱۳۴ و ۱۴۱ + اعراف: ۳۴ + یونس: ۴۹ + رعد: ۳۰ + حجر: ۵ + مؤمنون: ۴۳ + غافر: ۵ + مؤمنون: ۴۴	چرخه حیات سازمان‌ها
۲	آل عمران ۱۰۴ + اعراف: ۱۶۴ + اعراف: ۱۸۱ + آل عمران: ۱۱۰	اصلاحگری سازمان
۳	بقره: ۱۳۴ و ۱۴۱ + اعراف: ۳۸ + نمل: ۸۳ + نحل: ۹۳ + قصص: ۲۳ + آل عمران ۱۰۴ + اعراف: ۱۸۱	مسئولیت‌پذیری سازمان + حساس نسبت به محیط
۵	آل عمران: ۱۱۳ + نحل: ۹۲ + فاطر: ۲۴ + جاثیه: ۲۸ + نور: ۶۲	خودتنظیمی سازمان
۶	مائده: ۶۶ + اعراف: ۱۵۹ + اعراف: ۱۸۱ + آل عمران: ۱۱۰ + قصص: ۲۳	تأثیرگذاری بر محیط
۷	اعراف: ۳۸ + اعراف: ۱۶۴ + نحل: ۳۶ + نحل: ۸۹ + حج: ۳۴ + حج: ۶۷ + قصص: ۷۵ + بقره: ۱۲۸ + بقره: ۱۴۳ + بقره: ۲۱۳ + نحل: ۹۳ + نحل: ۱۲۰ + شوری: ۸	تأثیرپذیری از محیط

۸	نحل: ۹۲+ غافر: ۵+ زخرف: ۲۳+ زخرف: ۲۲+ بقره: ۱۲۸+ بقره: ۱۴۳+ قصص: ۲۳+ شوری: ۸+ نور: ۶۲	آنتروپی (مثبت و منفی)
۹	آل عمران: ۱۱۰+ بقره: ۱۲۸+ انبیاء: ۹۲	تولد سازمان
۱۰	نساء: ۴۱+ نحل: ۸۴+ نحل: ۸۹+ قصص: ۷۵+ بقره: ۱۴۳	شاهد و مشهود بودن سازمان
۱۱	انعام: ۱۰۸+ بقره: ۱۲۸+ انبیاء: ۹۲+ قصص: ۲۳	تعامل مثبت با محیط
۱۳	یونس: ۴۷+ نحل: ۳۶+ نور: ۶۲	تأثیر رهبر بر سازمان
۱۴	بقره: ۲۱۳+ یونس: ۱۹+ مؤمنون: ۵۲+ شوری: ۸+ زخرف: ۳۳+ نور: ۶۲	وحدت ذاتی سازمان‌ها
۱۵	مائده: ۴۸+ یونس: ۱۹	آزمایش سازمان
۱۶	هود: ۱۱۸+ شوری: ۸	تعارض سازمانی

(جدول ۲- کدگذاری اولیه = تلفیق آیات هم محتوا)

در ادامه با تلفیق کدهای اولیه و مفهومی مستنبط از آیات در مرحله قبلی، به تلفیق کدها و تشکیل مؤلفه پرداخته می‌شود. به عبارت دیگر، مرحله کدگذاری محوری و تلفیق و ترکیب کدهای اولیه و مفهومی حول محور مؤلفه و عنوان مفهوم کلی تری جمع می‌گردد.

شماره	مفاهیم اولیه	مؤلفه
۱	چرخه حیات سازمان+ تولد سازمان	دوره عمر سازمان
۳	مسئولیت‌پذیری سازمان+ حساس نسبت به محیط+ اصلاحگری سازمان	حساسیت و هوشیاری
۴	خودتنظیمی سازمان+ وحدت ذاتی سازمان‌ها	اصلاح درونی
۵	تأثیرگذاری بر محیط+ تأثیرپذیری از محیط+ تعامل با محیط+ تأثیر رهبر بر سازمان	تعامل با محیط
۶	آنتروپی (مثبت و منفی)	آنتروپی
۷	شاهد و مشهود بودن سازمان	سازمان شاهد و مشهود
۸	آزمایش سازمان	آزمایش سازمان
۹	تعارض سازمانی	تعارض سازمانی

(جدول ۳- کدگذاری محوری)

با توجه به ۹ ویژگی جدول ۳ که برآیند تلفیق کدها و مفاهیم اولیه کلیدواژه امت



و امر جامع در آیات است، مشخص می‌شود که در نگاه قرآن کریم سازمان به مثابه موجود زنده مدنظر بوده است، ولی ویژگی‌های سازمان ارگانیک در نگاه قرآن با استعاره سازمان به مثابه موجود زنده در مکاتب مدیریتی غربی کاملاً متفاوت است؛ زیرا نگاه پوزیتویستی غرب مبنی بر ارگانیسم بودن سازمان برآمده از وابستگی کامل سازمان به محیط بوده است؛ اما از منظر قرآن سازمان با محیط تعامل دوسویه (بده-بستان) دارد و در برخی موقعیت‌ها حتی باعث تغییر و تحول محیط می‌گردد. شکل زیر نمایانگر ویژگی‌های سازمان از منظر قرآن است.

متعامل با محیط

موجود هوشیار
و حساس

دارای چرخه
حیات

دارای مسئولیت
(شاهد، مشهود،
مورد آزمایش)

سازمان از منظر قرآن

اصلاحگر
درونی و
بیرونی

موجود
خودتنظیم‌گر

دارای ویژگی
آنتروپی (مثبت
و منفی)

وجود تعارض
در سازمان

(شکل ۱- کدگذاری انتخابی = ویژگی‌های سازمان از منظر اسلام)

نتیجه‌گیری

بعد از بررسی مفصل ۴۷ آیه از قرآن کریم که حاوی کلیدواژه «امت» و «امر جامع» بود و مقایسه ویژگی‌های موردنظر آیات مذکور در خصوص امت و امر جامع (که در این تحقیق معادل سازمان در نظر گرفته شده است)، می‌توان گفت که ویژگی‌هایی که در این آیات برای سازمان بیان شده است، همه بیانگر ویژگی‌های موجودات زنده

(البته موجود زنده متفکر) است؛ زیرا ویژگی‌هایی مثل چرخه حیات سازمان، مورد آزمایش قرار گرفتن سازمان، تعارض و تنازع در سازمان، خودتنظیمی سازمان، شاهد و مشهود (ناظر و منظور) قرار گرفتن سازمان، مسئولیت‌پذیری سازمان، وحدت ذاتی تمامی سازمان‌های عالم در سیطره قدرت لایزال خداوند تعالی، دارای آنتروپی مثبت و منفی، هوشیاری سازمان و نیز تعامل سازمان با محیط همه بیان‌کننده ویژگی‌ها و خصوصیات موجودات زنده هستند که قرآن برای سازمان در نظر داشته است. تفاوت عمده و اساسی نظر قرآن و مدیریت غربی در این نکته است که برخلاف مدیریت پوزیتیویستی غربی، قرآن سازمان را وابسته و تسلیم محیط نمی‌داند، بلکه متعامل با محیط و هوشیار نسبت به تغییرات محیطی دانسته است که خود در مواردی می‌تواند باعث تغییرات محیطی شود. البته بهتر است محققین و پژوهشگران در تداوم این تحقیق، تحقیقات مفصل‌تری انجام دهند تا هرکدام از ویژگی‌های سازمانی از منظر قرآن بیشتر و بهتر تنقیح گردند و تفاوت‌های مبنای آن با مدیریت غربی نمایان گردد.

فهرست منابع

قرآن کریم، مترجم: مهدی الهی قمشه‌ای.

۱. ادیزس، ایساک، (۱۳۸۱)، دوره عمر سازمان (پیدایش و مرگ و میر سازمان‌ها)، تهران: امیرکبیر.

۲. امیرکبیری، علی‌رضا، (۱۳۷۷)، سازمان و مدیریت، تهران: انتشارات ملک.

۳. پورعزت، علی‌اصغر و همکاران، (۱۳۹۳)، سازمان به مثابه ققنوس: تأملی بر زندگی و مرگ سازمان‌های اجتماعی (مطالعه موردی: جهاد سازندگی)، فصلنامه مدیریت دولتی، دوره ۶، شماره ۳، پاییز، ص ۴۱۹-۴۳۶.

۴. پورعزت، علی‌اصغر، هاشمیان، سید محمدحسین، (۱۳۸۶)، استعاره‌راه: معرفت‌شناسی صدرایی و تبیین هستی‌شناختی سازمان، پژوهشنامه فلسفه دین، شماره ۱۰، پاییز و زمستان، ص ۱۴۹-۱۶۸.

۵. جوانعلی‌آذر، مرتضی، (۱۳۹۱)، سیمای سازمان از نگاه اسلام (در پرتو استعاره امانت)، تهران: دانشگاه امام صادق^(ع).

۶. حقیقی، محمدعلی، کاوه، جلیل، حبیبی، محمد، (۱۳۹۲)، تئوری‌های مدیریت، تهران: کتاب مهربان نشر.

۷. خادمی‌گراشی، مهدی، (۱۳۸۸)، فرهنگ دوسویه مدیریت، تهران: نشر دانشیار.

۸. دَفت، ریچارد آل، (۱۳۷۸)، مبانی تئوری و طراحی سازمان، (ترجمه: علی پارسائیان و سید محمد اعرابی)، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.

۹. مشبکی، اصغر، (۱۳۸۳)، سیمای سازمان - مروری بر اثر ارزشمند گرت مورگان، تهران: دانشگاه تهران.

۱۰. مورگان، گرت، (۱۳۹۳) پنداره‌های سازمان: رویکرد استعاره‌ای و پست‌مدرن در تئوری‌های سازمانی و مدیریت، چاپ اول، تهران، موسسه کتاب مهربان نشر.



۱۱. مورگن، ویتزل، (۱۳۸۹)، پنجاه شخصیت برجسته در مدیریت، (ترجمه: بابک دهقان و مژده غفاری)، تهران: جاودانه و جنگل.
۱۲. میرزایی، نجفعلی، (۱۳۷۷)، فرهنگ اصطلاحات معاصر، قم: نشر مهر.
۱۳. الوانی، سید مهدی، رحمتی، محمدحسین، (۱۳۸۶)، شناخت سازمان با رویکرد استعاره‌ای: سازمان به مثابه کانون طیف‌های متقاطع، فصلنامه روش‌شناسی علوم انسانی، سال ۱۳، شماره ۵۳، زمستان، ص ۱۱۵-۱۳۲.